

INTUITSIYA VA RATSIONAL FIKRLASHNING INSON HAYOTIDAGI O‘RNI

Mamajonova Zarina Odiljonovna

Fan va texnologiyalar universiteti 1-kurs talabasi

arianakim658@gmail.com

Tel: +998 (88) 048-01-48

Rasulov Rustambek Odilovich

Fan va texnologiyalar universiteti

Ijtimoiy fanlar kafedrasi dotsenti v.b, f.f.f.d., (PhD)

ORCID: 0009-0001-3976-4177

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada inson tafakkurining ikki muhim shakli — intuitsiya va ratsional fikrlashning mohiyati, ularning qaror qabul qilish jarayonidagi o‘rni va o‘zaro munosabati ilmiy-falsafiy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Intuitsiya ko‘pincha hissiy va anglanmagan jarayon sifatida qaralsa-da, u inson tajribasi va ong osti mexanizmlariga tayanadi. Ratsional fikrlash esa mantiqiy izchillik va dalillarga asoslangan holda qaror chiqarishga xizmat qiladi. Maqolada mashhur allomalar va mutafakkirlar fikrlariga tayangan holda, ushbu ikki tafakkur turi o‘rtasidagi muvozanatning inson hayotidagi ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: intuitsiya, ratsional fikrlash, tafakkur, qaror qabul qilish, aql, sezgi, mantiq, inson ongi, ichki sezgi, tahlil, muvozanat, zamonaviy jamiyat.

Inson hayoti uzluksiz qarorlar zanjiridan iborat. Har bir qaror — u kichik bo‘ladimi yoki hayotni tubdan o‘zgartiradimi — ma‘lum bir fikrlash mexanizmi asosida qabul qilinadi. Ba‘zi holatlarda inson uzoq o‘ylamasdan, ichki sezgi orqali qaror chiqaradi, ayrim vaziyatlarda esa vaziyatni chuqur tahlil qilib, mantiqiy xulosaga keladi. Ushbu ikki yondashuv mos ravishda intuitsiya va ratsional fikrlash deb ataladi.

Zamonaviy jamiyatda bu ikki tushuncha ko‘pincha qarama-qarshi qo‘yiladi. Intuitsiya hissiyotga bog‘liq, ishonchsiz deb qaralsa, ratsional fikrlash mutlaq to‘g‘ri yo‘l sifatida talqin qilinadi. Aslida esa, inson tafakkuri aynan shu ikki mexanizmning o‘zaro uyg‘unligi orqali samarali ishlaydi. Shu sababli ushbu maqolada intuitsiya va ratsional fikrlash alohida-alohida emas, balki bir-birini to‘ldiruvchi jarayon sifatida ko‘rib chiqiladi.

Imom G‘azzoliy shunday deydi: “Inson aqli anglay olmagan narsani qalb ba‘zan bir lahzada bilib qo‘yadi.” [1]

G‘azzoliyning ushbu fikri intuitsiyani aqlga zid kuch sifatida emas, balki aql yetib bormagan darajadagi idrok shakli sifatida ko‘rsatadi. Bu yerda “qalb” tushunchasi faqat diniy ma‘noda emas, balki insonning ichki sezgi va ong osti mexanizmlari sifatida talqin qilinishi mumkin. Inson ko‘pincha nimanidir “nega bunday his qilyapman” deb tushuntira olmaydi, ammo baribir ichki ishonch bilan harakat qiladi.

Bizning fikrimcha, intuitsiya tasodifiy hodisa emas. U — inson ongida to‘plangan tajribalar, kuzatishlar va xotiralar natijasidir. Faqat bu jarayon ongli tahlil bosqichidan o‘tmaydi. Shu sababli intuitsiya tezkor va ba‘zan juda aniq bo‘ladi. Ayniqsa inson ilgari duch kelgan vaziyatlarga o‘xshash holatlarda intuitsiya kuchli signal beradi.

Biroq intuitsiyani mutlaq haqiqat deb qabul qilish ham xatodir. Chunki ong ostida noto‘g‘ri tajribalar, qo‘rquvlar yoki hissiy jarohatlar ham saqlanishi mumkin. Agar inson o‘z ichki sezgisini doimo tekshirib ko‘rmasa, u noto‘g‘ri qarorlarga olib kelishi ehtimoli mavjud. Shu sababli intuitsiya kuchli vosita bo‘lsa-da, uni nazoratsiz qoldirish xavfli.

Rene Dekart quyidagicha yozadi: “Aql — haqiqatga eltuvchi eng ishonchli vositadir.” [2]

Dekart ratsional fikrlashni haqiqatga olib boruvchi asosiy yo‘l sifatida ko‘radi. Uning falsafasida shubha qilish, tahlil qilish va isbotlash markaziy o‘rin tutadi. Bu yondashuv fan, texnika va ilmiy tafakkurning rivojiga katta turtki bergan.

Bizning nazarimda, ratsional fikrlash insonni hissiyotlar ta‘siridan ma‘lum darajada himoya qiladi. Ayniqsa mas‘uliyatli qarorlar — moliyaviy masalalar, kasbiy tanlov, ijtimoiy munosabatlarda mantiqiy tahlil xatolik ehtimolini sezilarli darajada kamaytiradi. Ratsional fikrlash insonni dalillarga tayangan holda harakat qilishga majbur qiladi.

Shu bilan birga, ratsional fikrlash ham cheksiz mukammal emas. Ba‘zan ortiqcha tahlil qaror qabul qilishni kechiktiradi, ikkilanishni kuchaytiradi va insonni harakatsizlikka olib keladi. Hayot esa doimo to‘liq ma‘lumot bermaydi. Bunday vaziyatlarda faqat mantiqqa suyanish yetarli bo‘lmay qoladi.

Karl Yung shunday deydi: “Intuitsiya insonni kelajak imkoniyatlariga yetaklaydi, ratsional fikr esa uni hozirgi haqiqat doirasida ushlab turadi.” [3]

Yungning ushbu fikrida intuitsiya va ratsional fikrlash o‘rtasidagi asosiy farq aniq ko‘rinadi. Intuitsiya ehtimollar, imkoniyatlar va hali ro‘y bermagan holatlarga yo‘naltirilgan bo‘lsa, ratsional fikrlash mavjud faktlar va real vaziyatga tayanadi. Shu sababli bu ikki mexanizm o‘rtasida ko‘pincha ichki ziddiyat yuzaga keladi.

Bizning fikrimcha, aynan shu ziddiyat insonni rivojlanishga majbur qiladi. Agar inson faqat ratsional fikrlash bilan cheklansa, u xavfsiz, lekin cheklangan hayot tarzini tanlaydi. Aksincha, faqat intuitsiyaga suyanish esa beqarorlik va tavakkalchilikni kuchaytiradi. Ziddiyat shundaki, intuitsiya insonni yangi yo‘llarga chorlaydi, ratsional fikr esa uni ehtiyot bo‘lishga undaydi.

Hayotiy tajribada ko‘p hollarda inson ichki sezgisi bilan nimanidir to‘g‘ri deb biladi, ammo mantiqiy asos topa olmaydi. Yoki aksincha, mantiqan to‘g‘ri qaror hissiy jihatdan qoniqarsiz bo‘ladi. Aynan shu ichki qarama-qarshilik qaror qabul qilish jarayonini murakkablashtiradi. Menimcha, bu holatni salbiy deb emas, balki tafakkur pishib yetilishining tabiiy bosqichi deb qabul qilish kerak.

Daniel Kanneman yozadi: “Inson qarorlarining katta qismi ongli tahlildan emas, balki avtomatik intuitsiv baholashdan kelib chiqadi.” [4]

Kanneman ushbu fikri orqali inson ko‘pincha o‘zi sezmaganda qaror qabul qilishini ta’kidlaydi. Ya’ni, inson qaror qabul qilayotganda uni to‘liq mantiqiy tahlil qilyapman deb o‘ylaydi, ammo aslida intuitsiya allaqachon yo‘nalishni belgilab bo‘lgan bo‘ladi. Bizningcha, bu holat kundalik hayotda juda yaqqol ko‘rinadi. Masalan, inson biror kishiga ishonish yoki ishonmaslik, bir joyni yoqtirish yoki yoqtirmaslik kabi qarorlarni bir necha soniyada qabul qiladi. Keyinchalik esa bu qarorni mantiqiy sabablar bilan oqlashga harakat qiladi. Bu esa shuni ko‘rsatadiki, intuitsiya ko‘pincha birinchi bo‘lib ishga tushadi, ratsional fikr esa uni tasdiqlash yoki inkor etish vazifasini bajaradi.

Shu bilan birga, muhim va uzoq muddatli oqibatlariga ega qarorlarda faqat intuitsiyaga suyanish xavfli bo‘lishi mumkin. Bunday vaziyatlarda intuitsiya signal sifatida qabul qilinib, ratsional tahlil orqali tekshirilishi lozim. Menimcha, to‘g‘ri qaror aynan shu ikki bosqichdan o‘tgan qarordir: avval sezgi, keyin tekshiruv.

Bernard Verber shunday yozadi: “Texnologiya rivojlangan sari inson o‘z ichki sezgisini unutib qo‘yish xavfi bilan yuzma-yuz keladi.” [5]

Zamonaviy jamiyatda inson tobora ko‘proq algoritmlar, sun‘iy intellekt va statistik ma’lumotlarga tayanmoqda. Bu holat ratsional fikrlashning ustunligini kuchaytirayotgandek ko‘rinsa-da, aslida insonni ichki sezgidan uzoqlashtirishi mumkin. Verberning ogohlantirishi aynan shu xavfga qaratilgan.

Bizning fikrimizcha, texnologiyalar inson o‘rniga fikrlamasligi, balki inson fikrlashini qo‘llab-quvvatlashi kerak. Agar inson faqat tashqi tizimlarga ishonib qolsa, u mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini yo‘qotadi. Intuitsiya esa aynan insoniylikni saqlab qoluvchi omil hisoblanadi.

Boshqa tomondan, zamonaviy dunyoda hissiyotlarga berilib ketish ham xavfli. Axborot oqimi kuchli bo‘lgan davrda ratsional fikrlash insonni manipulyatsiya va yolg‘on ma’lumotlardan himoya qiladi. Shu bois bugungi jamiyatda eng muhim

ko‘nikma — intuitsiya va aqlni bir-biriga qarshi qo‘ymasdan, ularni muvozanatda ishlata olishdir.

Intuitsiya va ratsional fikrlash inson tafakkurining ikki ajralmas jihatidir. Intuitsiya tezkor, chuqur va ko‘pincha anglanmagan idrokni ta‘minlasa, ratsional fikrlash aniqlik, mantiq va izchillikni beradi. Ushbu ikki mexanizmning qarama-qarshiligi emas, balki uyg‘unligi insonni yetuk qarorlarga olib keladi.

Maqolada ko‘rib chiqilgan allomalar fikrlari shuni ko‘rsatadiki, inson tafakkuri bir tomonlama emas. Haqiqiy ongli hayot — sezgi va aql o‘rtasidagi muvozanatni topa olgan inson hayotidir. Aynan shu muvozanat shaxsiy rivojlanish, to‘g‘ri qaror va ijtimoiy barqarorlikning asosiy omili hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Imom G‘azzoliy. Ihyo ulumid-din. — Toshkent: Hilol Nashr, 2021. — 3-jild, 112-bet.
2. Rene Dekart. Falsafa asoslari. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019. — 54-bet.
3. Karl Yung. Psixologik turlar. — Toshkent: Fan, 2003. — 88-bet.
4. Daniel Kanneman. Tez va sekin o‘ylash. — Toshkent: Nihol, 2022. — 119-bet.
5. Bernard Verber. Nisbiy va mutlaq bilimlar ensiklopediyasi. — Toshkent: Sharq, 2018. — 203-bet.vv
6. R.O. Rasulov. Ommaviy kommunikatsiyalarning yoshlar ijtimoiy siyosiy lashuviga ta‘siri bilan bog‘liq g‘oyaviy tendensiyalar. “Falsafa va hayot” ilmiy jurnali. Tom 3. №3. B. 47-54.
7. R.Rasulov. *Yangi O‘zbekistonda yoshlar bilan ishlash tizimida ularning ijtimoiy faolligi va ma‘naviy salohiyatini rivojlantirishning o‘ziga xos mexanizmlari.* — Научно-теоретический журнал “Ma‘mun Science”, 2022. — **B. 45.**
8. Rasulov Rustambek Odilovich. *Yoshlar bilan ishlash tizimida ma‘naviy-mafkuraviy omillarning yoshlar ongiga ta‘siri.* — *International Journal of Scientific Research*, 2023, Tom 2, B. 147–152.
9. Rasulov Rustambek Odilovich. *Yoshlar bilan ishlashda tarbiyaning mafkuraviy asoslari.* — *Falsafa va Huquq jurnali*, 2023, Tom 3, B. 116–121.
10. Rasulov Rustambek Odilovich. *Jamiyat va yoshlar bilan ishlash tizimida ta‘lim va tarbiyaning madaniy asoslari (Ijtimoiy-falsafiy tahlili).* — *O‘zbekiston Milliy Universiteti Xabarlari jurnali*, 2023, B. 119–121.
11. Rasulov Rustambek. *Yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirish mexanizmlari.* — *Management and Future Technologies Scientific Journal*, June 2025, Volume 2, Issue 2, B. 353–364.
12. Rasulov Rustambek Odilovich - [The Essence of Political Socialization Processes and their Role in Social Development](#). Spanish Journal of Innovation and Integrity,

ISSN: 2792-8268, Volume: 37, Dec-2024.

<https://sjii.es/index.php/journal/article/view/106/150>

13. Rasulov, R. . (2024). The importance of education and upbringing in forming political socialization in the worldview of youth. Академические исследования в современной науке, 3(48), 124–132. извлечено от

<https://inlibrary.uz/index.php/arims/article/view/61938>

14. Rasulov Rustambek Odilovich. The importance of youth-oriented structures established in the country in the political socialization of youth Vol. 3 No. 12 (2024): INTERNATIONAL JOURNAL OF EUROPEAN RESEARCH OUTPUT (IJERO).

<http://ijero.co.uk/index.php/ijero/article/view/417>

15. Rasulov Rustambek Odilovich. Cultural basics of education and the role of youth in it. Philosophy And Life International Journal. ISSN 2181-9505. Doi jurnal 10.26739/2181-9505.

<https://www.tadqiqot.uz/index.php/philosophy/article/view/11321>

16. O.Tursunov, R.O. Rasulov. *Zamonaviy dasturlash muhitida arifmetik amallarni avtomatlashtirish: C# WinForms asosida kalkulyator modeli.* — Academic Research in Modern Science, International scientific-online conference, 2023. — **B. 27.**